

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ТА СПЕЦІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ВОЄННИЙ І ПОВОЄННИЙ ЧАС

Матеріали методологічного семінару НАПН України
16 листопада 2023 року

УДК 159.98+616.89]:355.01(477)(082)

*Рекомендовано до друку
на засіданні бюро Відділення психології та спеціальної педагогіки НАПН України
(протокол №11 від 23.11.2023 р.)*

Редакційна рада:

*Кремень В.Г. (голова), Луговий В.І. (заступник голови),
Топузов О.М., Панок В.Г.*

Редакційна колегія:

*Панок В.Г. (гол.ред.), Максименко С.Д. (заст. гол. ред.);
Слюсаревський М.М. (заст. гол. ред.); Куліш Т.І. (секретар);
Губеладзе І.Г., Карамушка Л.М., Омельченко І.М., Омельченко Я.М., Орлов О.В.,
Прохоренко Л.І., Ткачук І.І., Чеботарьова О.В., Чуніхіна С.Л.*

Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час: Матеріали методологічного семінару НАПН України 16 листопада 2023 року: Зб. матеріалів // За ред. В.Г. Панка. Київ: Педагогічна думка, 2023. 405 с.(електронне видання)

ISBN 978-966-644-749-7

У матеріалах методологічного семінару висвітлюються важливі для сьогодення проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час, зокрема питання методології та теоретичних основ забезпечення психічного здоров'я населення у воєнний та повоєнний час, психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах війни; соціально-психологічні аспекти феноменології війни; технології надання психологічної допомоги постраждалим від війни та інші проблеми, пов'язані з охороною ментального здоров'я українців у часи війни.

У збірнику представлено статті за секціями семінару.

Матеріали методологічного семінару розраховані на вчених, освітян, управлінців, усіх, хто забезпечує функціонування і розвиток освіти, здійснює її психологічний науково-методичний супровід.

Матеріали подано в авторській редакції.

За достовірність фактів, цитат, посилань на джерела та вживання назв документів, власних імен тощо відповідають автори публікацій

УДК 159.98+616.89]:355.01(477)(082)

ISBN 978-966-644-749-7

© Національна академія педагогічних наук України, 2023

© Педагогічна думка, 2023

Данилюк І.В., Малишева К. О., Литвин С. В. Аналіз шляхів адаптації до невизначеності в умовах війни на прикладі парадоксу Стокдейла	158-161
Дишлевий І.О. Соціально-психологічний зв'язок вибору особистості та правосвідомості	162-166
Жадан І.В. Політична ідентифікація молоді як чинник реадаптації регіональних спільнот у повоєнний період	167-170
Жовтянська В.В. Прогностичні можливості застосування п'ятифакторної моделі суспільного розвитку у повоєнній Україні	171-174
Іванова О.В. Зв'язок руйнівного впливу війни на екосистему України і резильєнтності особистості під час війни в епоху антропоцену	175-178
Коробка Л.М. Підтримання громадського здоров'я у воєнний і повоєнний час: соціально-психологічний аспект	179-182
Кочубейник О.М. Війна та механізми трансформації моралі: соціально-психологічний вимір	183-187
Мороз Л.І., Дехтяренко С. Ю., Березюк М. О. Психокорекція стресостійкості як засіб подолання наслідків психологічної травматизації в умовах воєнного часу	188-192
Остапенко І.В. Державна освітня політика в повоєнному відновленні: зарубіжний досвід та українські реалії	193-195
Палагнюк О.В. Зовнішній конфлікт і внутрішня згуртованість: психологічні виміри суспільної реальності	196-202
Плетка О.Т. Психосоціальна підтримка родин під час війни та повоєнний час. Презентація проєкту «Сила життя» (м. Харків)	203-206
Слюсаревський М.М. Наявний стан і шляхи вирішення проблеми психологічної підтримки в умовах війни та повоєнного відновлення України	207-213
Чиж О.Ф. Креативність як механізм самовираження та відновлення	214-215
Чорна Л.Г., Гоценко І. В., Захаревич Є. Д. Поїхати не можна залишитися : територіальна ідентичність під час війни	216-222
Чуніхіна С.Л. Політичне лідерство в умовах воєнного стану: етичні виклики	223-226
СЕКЦІЯ 3. ТЕХНОЛОГІЇ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ВІЙНИ. ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОЄКТІВ	

Балинська М.В. Комунікативні бар'єри підлітків з тяжкими порушеннями мовлення з різним рівнем тривожності в умовах кризових ситуацій: постановка проблеми дослідження	227-231
Вовченко О.А. Невротизація дитячого та дорослого населення з особливими освітніми потребами за умов війни	232-235
Кухарук О.Ю. Технології віртуальної реальності для психологічного супроводу та реабілітації осіб, що зазнали травм війни	236-238
Лазоренко Б. П. Стратегії відновлення психосоціального благополуччя та здорового способу життя працівників освіти у громадах деокупованих та прифронтових територій в умовах продовження війни	239-244
Рібцун Ю.В. Травматизація в умовах війни. Особливості психологічної допомоги особам з афатичними порушеннями	245-248
Чеботарьова О.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану в країні	249-254
СЕКЦІЯ 4. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ. ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОЄКТІВ	
Артеменко Т.Б. Соціально-емоційне навчання педагогів у контексті компенсації освітніх втрат	255-259
Байдик В.В. Роль та можливості вчителів щодо психоемоційної підтримки учнів під час дистанційного навчання в умовах війни	260-263
Бацилева О.В., Астахов В.М., Пузь І.В. Особливості ставлення до здоров'я студентської молоді: результати емпіричного дослідження	264-267
Ваганова Н.А. Психолого-педагогічний супровід дітей в умовах війни та повоєнного часу	268-270
Виповська Л.О. Інноваційні методи роботи з дітьми з особливими потребами в умовах кризової ситуації	271-276
Гопкало Ю.П. Психічне здоров'я дітей, постраждалих від збройного конфлікту: механізми захисту та шляхи до стійкості	277-279
Горленко В.М. Деякі аспекти діяльності психологічної служби закладів освіти під час війни	280-282
Гуменюк Г.В. Практики підтримки психологічного здоров'я освітян у часи воєнних випробувань	283-288

СЕКЦІЯ 3.

ТЕХНОЛОГІЇ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ВІЙНИ. ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОЄКТІВ.

Балинська М. В.

викладач кафедри спеціальної педагогіки
і психології та інклюзивної освіти
комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
аспірант Інституту спеціальної педагогіки
і психології імені Миколи Ярмаченка
НАПН України

maribalinskaya@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-0880-254X>

КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ ПІДЛІТКІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ З РІЗНИМ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення спілкування завжди привертало увагу дослідників, бо спілкування є важливим для всіх людей, незалежно від віку, статі та інших характеристик. Особливої уваги у дослідженні цього питання заслуговують декілька аспектів. По-перше, це комунікативні бар'єри, які можуть завадити нормальному спілкуванню, по-друге, спілкування у підлітковому віці, в якому воно набуває сенситивного характеру. По-третє, особливості розвитку особистості дитини, наявність та характер порушень розвитку, у тому числі, тяжких порушень мовлення (далі ТПМ). І, по-четверте, значний вплив соціального середовища, а саме виміри різних кризових ситуацій, в яких формується особистість підлітка. Саме тому проблема комунікативних бар'єрів підлітків із тяжкими порушеннями мовлення з різним ступенем тривожності в умовах кризових ситуаціях актуальна в наші дні [1].

Підлітковий вік – це вагомий період у житті людини. Від того, як у цей період вона буде розвиватися, залежить її майбутня особистість. Головний зміст підліткового віку складає його перехід від дитинства до дорослості. Всі сторони розвитку піддаються якісній перебудові, виникають і формуються психологічні новоутворення, закладаються основи свідомої поведінки, формуються соціальні установки. Ці особливості підліткового віку розглядаються в роботах таких зарубіжних психологів, як: Р. Бенедикт, А. Валлан, Е. Еріксон, М. Кле, Ж. Піаже,

Х. Ремшмидт, С. Холл та інші. Підлітковий вік досліджували також і вітчизняні психологи, серед таких такі, як: М. Боришевський, О. Кононко, Г. Костюк, О. Костюк та інші. Ці дослідники так чи інакше сходяться у визнанні того великого значення, яке має для підлітків спілкування з однолітками, оскільки воно знаходиться в центрі життя підлітка, багато в чому визначає всі інші грані його поведінки і діяльності [2, 4].

Важливими психологічними новоутвореннями підліткового віку є: особистісне самоствердження, дорослість, потреба у спілкуванні, значне збільшення контактів, перегляд встановлених раніше переконань та уявлень, формування нового світогляду, засвоєння цінностей і норм підліткового середовища, тощо. У різноманітних міжособистісних стосунках підліток шукає відповідь на запитання, який він в очах оточення [6].

Основним видом діяльності у підлітковому віці стає міжособистісне спілкування. У даному віковому періоді, як добре відомо, спілкування з однолітками набуває виняткову значущість. У стосунках початкової вікової рівності підлітки відпрацьовують способи взаємин, проходять особливу школу соціальних стосунків [13, 14].

В процесі спілкування у підлітків можуть виникнути різні труднощі. Проблема труднощів (або «бар'єрів» спілкування) як об'єкт спеціального дослідження широко вивчається вітчизняними і зарубіжними психологами. Ця тема передусім пов'язана з такими іменами, як Е. Берн, А. Марченко, З. Фрейд та інші. Виникнення комунікативних бар'єрів спілкування істотно заважає як спілкуванню окремих індивідів, так і цілих соціальних шарів.

Стан труднощів у спілкуванні – це стан, що суб'єктивно переживається людиною, «збої» в реалізації прогнозованого (планованого) спілкування внаслідок неприйняття партнера спілкування, його дії, нерозуміння тексту (повідомлення), нерозуміння партнера, зміни комунікативної ситуації, власного психологічного стану. На сучасному етапі труднощі або «бар'єри» спілкування розглядаються з різних позицій. В рамках загальної психології вони класифікуються як смислові, емоційні, когнітивні, тактичні. В діяльнісному підході виділяються дві групи труднощів спілкування: мотиваційні і операційні, які у свою чергу виявляються в когнітивній, афективній і поведінковій сферах. В залежності від того, які комунікативні труднощі має особистість, які бар'єри мають місце в процесі його спілкування, ним можуть бути вироблені певні стратегії психологічного захисту [15].

У підлітків з ТПМ у процесі комунікації спостерігається різний рівень тривожності, відтак тривожність також виступає ключовим поняттям у сучасній психології, адже цей феномен наявний у житті кожної людини. Проблема виникнення, прояву та впливу тривожності на психологічне здоров'я учнів викликали інтерес у багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, А. Адлер, Е. Еріксон, Ч. Спілбергер,

Ю. Ханін, К. Хорні, З. Фройд та інші. Значний внесок у вивчення впливу тривожності учнів на навчальну діяльність здійснили сучасні українські дослідники: О. Кушнір, О. Новікова, К. Полударова, М. Полухіна, Л. Помиткіна, О. Царькова, А. Татьянченко, Т. Титаренко, О. Шатковська. Саме тривожність лежить в основі цілої низки психологічних труднощів дитинства, в тому числі порушень розвитку та комунікації підлітка [3, 5].

Необхідно відмітити, що особливої уваги потребують діти з різними видами ТПМ, адже вони можуть бути групою ризику стосовно розвитку тривожних станів, виникненні страху спілкування з очікуванням мовленнєвих невдач, який, з'являючись, починає впливати на характер дітей у цілому, в тому числі сприятиме формуванню тривожних якостей характеру та ін. У вивченні цього питання взято до увагу думку науковців Н. Базима, В. Кондратенко, З. Ленів, І. Мартиненко, Т. Сак, М. Шеремет та ін.

У підлітковому віці необхідність мовленнєвого спілкування збільшується, а ускладнення взаємин з однолітками, наростання вимог щодо комунікації в підлітковому віці, призводять до того, що для переважної більшості дітей мовлення стає джерелом травматизації та розвитку тривожності. У дітей із ТПМ за даними вчених (І. Баранець, І. Брушневська, В. Кондратенко, С. Конопляста, І. Мартиненко, І. Марченко, Н. Пахомова, Ю. Рібцун, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.) можуть спостерігатися страхи, хвилювання, тривога, що у свою чергу можуть стати труднощами, «бар'єрами» у процесі комунікації [7, 8].

Незважаючи на те, що у психологічній науці є чимало робіт, у яких розглядаються ті чи інші аспекти емоційної сфери підлітків та їх комунікації, є брак досліджень, в яких би вивчався вплив тривожності на комунікативні характеристики підлітків з тяжкими мовленнєвими порушеннями, що і зумовлює актуальність обраної проблеми.

На процес спілкування та взаємодії особистості підлітка впливають не лише його внутрішні особливості розвитку, а й соціальне середовище, в якому він розвивається.

У зв'язку з повномасштабною війною на території України, яку розгорнула РФ та виникненням складної соціально-політичної ситуації стає актуальною психологічна допомога дітям, які переживають складні обставини. Проблема психологічної допомоги дітям, що постраждали внаслідок кризових травмуючих обставин, є гостро актуальною для сучасного українського суспільства. Війна – травматична подія для кожної людини, особливо непросто переносити цей болючий досвід дітям. Тому, дитячій психіці просто необхідна належна підтримка як батьків, так і психологів, щоб впоратись із своїми тривожними думками та пережити цей непростий час. Важливими та актуальними нині є наукові роботи з дослідження особистості у кризових умовах та критичних ситуаціях життя (М. Грищенко, В. Завацький, Ю. Завацький, О. Землянська, М. Орап, Т. Тітова та ін.), а також специфіки перебігу кризових станів у дітей

(З. Кісарчук, Я. Омельченко та ін.) [10, 11, 12]. Основними завданнями для сучасних спеціалістів, які працюють з дітьми, під час воєнних дій є знаходження та використання методів зниження тривожності, налагодження та відновлення процесу взаємодії та подолання труднощів у спілкуванні. У зв'язку з даною проблемою, вивчення особливостей комунікативних бар'єрів та психологічних проявів тривожності у підлітків з тяжкими порушеннями мовлення в умовах війни є як ніколи актуальними.

Виходячи з вище зазначеного, враховуючи важливість процесу спілкування у підлітковому віці, виникнення комунікативних бар'єрів та їх вплив на процес спілкування та взаємодії, різний рівень тривожності дітей, у тому числі у зв'язку із кризовими ситуаціями, важливість вивчення комунікативних та особистісних характеристик підлітків із тяжкими мовленнєвими порушеннями, актуальність означеної проблематики та її недостатня розробленість зумовлюють необхідність подальшого та більш глибокого вивчення психологічних особливостей комунікативних бар'єрів підлітків із тяжкими порушеннями мовлення з різним рівнем тривожності в умовах кризових ситуацій.

Література

1. Балинська М.В., Іванова О.Ф. Емоційні бар'єри та емпатія в процесі міжособистісного спілкування підлітків з різного соціального оточення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 1110 серія «Психологія»*. 2014. Вип. 55. С. 22-26.
2. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
3. Воронська Н.О. Комунікативні бар'єри спілкування учнів в інклюзивному освітньому просторі. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: *матеріали IV Міжнар. наук-практ. конф., 22–23 лют. 2018 р. Суми, 2018*. С. 127-128.
4. Заброцький М.М. Вікова психологія: навч. посібник. Київ: МАУП, 1998. 92 с.
5. Іванова Т. Тривога як психологічний феномен. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Випуск 6. С. 72–78
Visnyk of the Lviv University. Series Psychological science. Issue 6. P. 72–78
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості/ за ред. Л.М. Проколієнко; Упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура. Київ: Рад.шк., 1989. 216 с.
7. Мартиненко І. В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пс-х наук: 19.00.08. Київ, 2017. 502 с.

8. Мороз О. В. Методика дослідження стану та проявів мовленнєвої тривожності у молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. *Науково-методичний журнал Логопедія*. 2015. Вип. 7. С. 55-61.
9. Омельченко І.М. Комунікативна діяльність дошкільників із затримкою психічного розвитку: теорія і феноменологія [Текст]: монографія / І.М. Омельченко; Інститут спеціальної педагогіки і психології ім. Миколи Ярмаченка НАПН України. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2018. 348 с.
10. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : зб. наукових праць / за ред. : Кузікової С. Б., Щербакової І. М.. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 408 с.
11. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, І.М. Біла, Г. П. Лазос ; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ, 2015. 234 с.
12. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник/ З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко, Царенко Л. Г.; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : ТОВ «Видавництво «Логос», 2015. 207 с.
13. Удовиченко К. М., Лавріненко В.А. Особливості комунікативних характеристик підлітків із різним рівнем тривожності *Psychology and psychiatry Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference «Scientific Research in XXI Century»*. Ottawa, Canada. 2022. № 135. P. 195-197.
14. Усик Д. Б., Самандрула Ж.В. Міжособистісне спілкування в підлітковому віці. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: *матеріали IV Міжнар. наук-практ. конф., 22–23 лют. 2018 р. Суми*, 2018. С. 208-210.
15. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: Навчальний посібник. ВД «Профспілок», 2004. 304 с.